

KARTA ZABYTKOWYCH KRAJOBRAZÓW KULTUROWYCH (KZKK) – PROPOZYCJA

NIEDŹWIECKA-FILIPIAK Irena ¹ SIKORA Dorota ² WOŹNIAK Łukasz ³
WOŹNIAK Alicja ⁴

¹ Irena Niedźwiecka-Filipiak, Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu, Katedra Architektury Krajobrazu, Stowarzyszenie Polskich Architektów Krajobrazu (SPAK), PKN ICOMOS
<https://orcid.org/0000-0001-9758-7175>

² Dorota Sikora, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego, Katedra Sztuki Krajobrazu, PKN ICOMOS
<https://orcid.org/0000-0002-7775-5722>

³ Łukasz Woźniak, Politechnika Łódzka, Wydział Budownictwa, Architektury i Inżynierii Środowiska, Instytut Architektury i Budownictwa PKN ICOMOS
<https://orcid.org/0009-0008-6328-3059>

⁴ Alicja Woźniak, Politechnika Łódzka, Wydział Budownictwa, Architektury i Inżynierii Środowiska, Instytut Architektury i Budownictwa
<https://orcid.org/0009-0007-1602-0689>

ABSTRAKT: Obserwacja i badania dynamicznych procesów zachodzących w krajobrazie kulturowym, zagrażających jego zabytkowym wartościom, a także przeświadczenie o konieczności pełnego wdrożenia zapisów EKK w zakresie planowania, gospodarowania, a także polityki w zakresie krajobrazu stały się inspiracją do opracowania propozycji "Karty zabytkowych krajobrazów kulturowych" (KZKK). Zasady przedstawione w KZKK mają na celu przeciwdziałanie stratom i niekorzystnym zmianom w zabytkowych krajobrazach kulturowych w Polsce, poprzez ich identyfikację, waloryzację, diagnozę, w tym wskazanie zagrożeń oraz promowanie wartości. Stwierdzono, że nie jest możliwa ochrona krajobrazu kulturowego bez uwzględnienia jego dynamicznego charakteru i zmienności w czasie. Zaproponowano, że ochronie wartości zabytkowych krajobrazów kulturowych będzie sprzyjała ich identyfikacja oraz zachowanie ich cech reprezentatywnych i wyróżników w procesach gospodarowania i planowania. Wskazano także na konieczność interdyscyplinarnej współpracy przedstawicieli wszystkich interesariuszy przy formułowaniu konserwatorskiej polityki krajobrazowej. Celem Karty jest rekomendowanie zrównoważonych relacji pomiędzy aspektami ekonomicznymi, społecznymi, kulturowymi i przyrodniczymi krajobrazów, w procesach ich ochrony, gospodarowania i planowania, z uwzględnieniem wszystkich interesariuszy, przy zapewnieniu wiodącej roli środowisk konserwatorskim w kwestiach dotyczących zabytkowych wartości krajobrazów. Karta Zabytkowych Krajobrazów Kulturowych powstała w ramach Komisji Teorii Konserwatorskiej PKN ICOMOS.

SŁOWA KLUCZOWE: zabytkowy krajobraz kulturowy, ochrona zabytków, wartości krajobrazu, dokumenty doktrynalne, wyróżnik krajobrazu

1. Wprowadzenie

Krajobraz, w tym krajobraz kulturowy jest dynamiczny, podlega ciągłym procesom i zmianom, a jednocześnie zapisują się w nim historie i idee minionych epok. Ta cecha ma wpływ na przemiany jego wartości zabytkowych, których pula nie jest stała – jest zmienna w czasie, powiększa się i ewoluuje z każdym nowym pokoleniem. Wszelkie działania związane z krajobrazem kulturowym wymagają zrozumienia jego dynamicznego charakteru, a przy jego kształtowaniu konieczne jest holistyczne podejście i współpraca szeregu specjalistów oraz udział wielu interesariuszy¹. Dynamika procesów zagrażających wartościom zabytkowym krajobrazów kulturowych przybiera w ostatnim czasie na sile, a istniejące formy ochrony obejmującej zespoły, obszary, krajobrazy są coraz mniej skuteczne. Jednocześnie należy stwierdzić, że ochrona krajobrazu kulturowego to zadanie znacznie trudniejsze i bardziej skomplikowane niż punktowa ochrona poszczególnych, nie powiązanych ze sobą obiektów zabytkowych, dla których istotny jest kontekst. „Tak jak kontekst pozbawiony zabytku staje się zwykłym miejscem, tak obiekt pozbawiony kontekstu zamienia się w wyobcowany eksponat”². W przypadku zespołu, czy szerzej krajobrazu, kontekst odgrywa jeszcze większą rolę, stanowiąc zapis minionych czasów, przemyśleń, idei dawnych jego twórców, w tym mieszkańców. Historyczne osie widokowe, sylwety miejscowości, układy przestrzenne z otwarciami widokowymi, dominantami czy akcentami są często bagatelizowane na etapie prac planistycznych i budowlanych, co prowadzi do dysharmonii i chaosu w krajobrazie³. W Polsce brak jest wymogu wykonywania wieloaspektowych analiz krajobrazowych, poprzedzających powstanie nowych inwestycji, uwzględniających wartości przestrzenno-kulturowe, w tym wizualne, pomimo iż środowiska naukowe od lat wskazują na taką konieczność, prowadząc interdyscyplinarne badania, opracowując diagnozy i propozycje zmian w polskim prawie⁴. Obecnie, jeśli nawet analizy krajobrazowe są zawarte w obligatoryjnych ocenach oddziaływania na środowisko, to ich przedmiot stanowią przede wszystkim wartości przyrodnicze, np. zagadnienia związane z ochroną gatunków, a aspekty wizualno-przestrzenne, historyczne i zabytkowe są pomijane. Niektóre typy krajobrazów są współcześnie w sposób szczególnie narażone na gwałtowne i nieodwracalne przekształcenia. Można tu wymienić między innymi krajobraz postindustrialny, krajobraz folwarczny, krajobraz

¹ Raszeja E., Szczepańska M., Gałęcka-Drozda A., de Mezer E., Wilkaniec A. (2022). *Ochrona i kształtowanie krajobrazu kulturowego w zintegrowanym planowaniu rozwoju*, Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe, (s. 85); Zachariasz A. (2022). Greenery design in areas under heritage conservation, on the example of selected Krakow sites. *Space & Form/ Przestrzeń i Forma* (50), (s. 289-314); Myga-Piątek U. (2012). *Krajobrazu kulturowe. Aspekty ewolucyjne i typologiczne*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, (s. 9-10).

² Bogdanowska M. (2024). System w działaniu. Wiadomości z pierwszej linii frontu. *Protection of Cultural Heritage* (19), (s. 90).

³ Sikora D., Kaczyńska M. (2022). The Cultural Ecosystem Services as an Element Supporting Manor Landscape Protection, *Sustainability* 14 (13), (s. 1-33).

⁴ Forczek-Brataniec U. (2018). *Przestrzeń widziana. Analiza widokowa w planowaniu i projektowaniu krajobrazu*, Kraków: Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej; Ozimek A. (2019). *Miara krajobrazu: obiektywizacja oceny widoków i panoram wspomagana narzędziami komputerowymi*, Kraków: Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej.

historycznych traktów⁵. Do grupy tej należą również historyczne układy urbanistyczne i ruralistyczne. Z uwagi na znaczący wzrost poziomu urbanizacji szczególnie istotna wydaje się tu kwestia ochrony i właściwego zarządzania historycznym krajobrazem miejskim. Dobrą praktyką, wspierającą powyższe działania mógłby stać się wymóg opracowania dla miast historycznych kompleksowych planów krajobrazowych. Tego typu dobra praktyka z zakresu planowania i projektowania została wdrożona w miastach niemieckich np. w Berlinie. Tamtejszy plan krajobrazowy, ukierunkowany przede wszystkim na ochronę i kształtowanie wizerunku miasta, zawiera zarówno analizy wartości przyrodniczych, jak i kulturowych. Takie podejście do krajobrazu daje możliwe całościowe, strategicznego planowania uwzględniającego wszelkie uwarunkowania krajobrazowe, w tym te, wynikające z zabytkowego charakteru miasta⁶.

Na terenie naszego kraju brakuje też strategicznego, całościowego podejścia do ochrony i kształtowania krajobrazu wiejskiego. Podejmowane są różne próby, jak ma to miejsce na Warmii i Mazurach, gdzie realizowanych jest szereg projektów ukierunkowanych na określenie specyfiki regionalnej architektury i krajobrazu tego obszaru⁷. Podobne działania podjęte były latach 2009-2015 na Opolszczyźnie, gdzie funkcjonował Zespół Doradczy ds. Zachowania Dziedzictwa Kulturowego Wsi i Ochrony Wiejskiego Krajobrazu, funkcjonujący przy wojewodzie opolskim⁸. Jeszcze innym przykładem tego typu działań była próba realizacji ogólnopolskiej Sieci Najciekawszych Wsi⁹. Trzeba dodać, że w różnego rodzaju opracowaniach dotyczących wsi, jej krajobraz często traktowany jest marginalnie. Dopiero w 2022 roku, w ukazujących się co dwa lata Raportach o stanie wsi¹⁰, zamieszczony został rozdział poświęcony tożsamości krajobrazowej polskiej wsi¹¹, ale już w kolejnej edycji Raportu, która była podsumowaniem 20 lat obecności

---

⁵ Sikora D., Kaczyńska M. (2021). Landscape in transition: the case of the Royal Axis in Wilanów. *Journal of Urban Design* 26 (4), (s. 468).

⁶ Kochel L. (2023). *Planowanie krajobrazu Berlina*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.

⁷ Badania zwarte są w cyklu publikacji „Nowe życie pod starymi dachami” (2003-2007) pod redakcją I. Liżewskiej. Także realizowany od 2010 roku projekt Narodowego Instytutu Dziedzictwa pod nazwą „Twój dom – dialog z tradycją”. *Architektura regionalna rzeczywista potrzeba czy iluzja?* (2022). pod red. Liżewska I., Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa.

⁸ W skład zespołu weszli m.in. przedstawiciele opolskiego oddziału Narodowego Instytutu Dziedzictwa, Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, naukowcy z Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu, Uniwersytetu Wrocławskiego, Politechniki Opolskiej, Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Nysie, departamentów urzędu marszałkowskiego oraz Muzeum Wsi Opolskiej i Muzeum Śląska Opolskiego. Wynikiem było przeanalizowanie zasobu wsi i ocena zasobu i walorów historyczno-krajobrazowych 108 wybranych miejscowości. *Waloryzacja zabytkowego zasobu wsi województwa opolskiego cele, metody, praktyka*, https://ksow.pl/files/Bazy/Biblioteka/files/OPOLSKIE-WALORYZACJA_WSI.pdf, data dostępu: 2.06.2024.

⁹ Polska inicjatywa inspirowana jest francuską siecią Le plus Beaux Village de France. W latach 2013-2015 dokonano pierwszego naboru, <http://siecnajciekawszychwsi.pl/12/2/o-sieci.html>, data dostępu: 2.06.2024.

¹⁰ Wieloautorskie "Raporty o stanie wsi" jest to seria zainicjowana i finansowana od 2000 r. przez Fundację na rzecz Rozwoju Polskiego Rolnictwa (FDPA).

¹¹ Raszeja E. (2022). Rozdział 11. Tożsamość krajobrazowa i przestrzenna polskiej wsi - koncepcja i rzeczywistość, [w:] *Polska Wieś 2022. Raport o stanie wsi*. pod. red. Wilkin J., Hałasiewicz A. (s. 187-203): Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR;

Polski w Unii Europejskiej temat krajobrazu wiejskiego został ponownie pominięty¹².

Pewne nadzieje na zachowanie wartości kulturowych polskich krajobrazów wiązano z audytami krajobrazowymi, które wprowadzone zostały jako obligatoryjne procedury w 2015 roku tzw. ustawą krajobrazową¹³. Jednak do dziś ukończono je w zaledwie kilku województwach i obejmują one krajobrazy priorytetowe, przy wyborze których decydowały przede wszystkim wartości przyrodnicze, skutkiem czego rozpoznanie wartości kulturowych krajobrazów w województwach nadal nie jest pełne¹⁴.

Należy również zauważyć, że na przemiany i rozwój krajobrazu kulturowego mają obecnie ogromny wpływ aspekty ekonomiczne i społeczne, a związane z nimi cele nie zawsze pokrywają się z celami ochrony wartości zabytkowych krajobrazów. Zdarza się, że są one wręcz sprzeczne, a ochrona wartości zabytkowych nie wpisuje się we współczesne wizje przekształceń (Ryc. 1, 2).

Ryc. 1 Odrestaurowany pałac Oppersdorfów we Wrocławiu przytłoczony kompleksem biurowym, fot. I. Niedźwiecka-Filipiak, 2024

¹² *Polska Wieś 2024. Raport o stanie wsi. 20 lat w Unii Europejskiej.* (2024). red. Poczta W., Hałasiewicz A. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.

¹³ Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu Dz. U. 2015 poz. 774 ze zm., wprowadziła do ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z 2003 roku obowiązek przeprowadzenia co 20 lat audytu krajobrazowego.

¹⁴ Przykładowo świadczą o tym doświadczenia z audytów krajobrazowych w województwach dolnośląskim, wielkopolskim i kujawsko-pomorskim znane autorom niniejszego artykułu.

Ryc. 2 „Disneyland” we wsi Pławna Górna, w tle historyczne zabudowania wsi, fot. I. Niedźwiecka-Filipiak, 2014

Od wielu lat środowisko konserwatorskie ma zastrzeżenia co do skuteczności funkcjonowania przepisów obowiązującego w Polsce prawa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami¹⁵. Podobne zastrzeżenia sygnalizowane są w innych krajach np. w Hiszpani¹⁶ czy Anglii¹⁷. Jak zauważa David Jacques ochrona krajobrazu kulturowego pojawia się też dosyć późno w dokumentach doktrynalnych dotyczących ochrony światowego dziedzictwa. Krajobraz kulturowy według niego nie jest pojęciem tak usystematyzowanym i sprecyzowanym jak przykładowo "architektura sakralna", łączy w sobie wiele wątków, stąd jest tak trudny do zarządzania i ochrony¹⁸. W świetle powyższych rozważań rodzi się pytanie czy można wzmocnić rolę służb konserwatorskich w kształtowaniu i ochronie krajobrazu kulturowego, a także czy jest możliwe stwierdzenie dziś, które współczesne elementy krajobrazu kulturowego staną się w przyszłości zabytkiem, a które znikną bezpowrotnie, pomimo wszelkich starań?

¹⁵ Bogdanowska M. (2024). System... op. cit.; Szmygin, B. (2020). System ochrony zabytków w Polsce – próba diagnozy, [w:] *System ochrony zabytków w Polsce – analiza, diagnoza, propozycje*, Warszawa, Lublin: Polski Komitet Narodowy ICOMOS, Biuro Stołecznego Konserwatora Zabytków Urzędu Miasta Stołecznego, Politechnika Lubelska. (s. 7-16).

¹⁶ García-Esparza J. A. (2022). Urban Scene Protection and Unconventional Practices—Contemporary Landscapes in World Heritage Cities of Spain. *Land* 2022 (11), (s. 324). <https://doi.org/10.3390/land11030324>, data dostępu: 5.06.2024.

¹⁷ Blandford C. (2023). 35 years of World Heritage in the UK – challenges and opportunities. *Protection of Cultural Heritage* 1(17), (s. 1–16). DOI - 10.35784/odk.5436, data dostępu: 5.06.2024.

¹⁸ Jacques, D. (2023). Changing the game: the case of cultural landscapes. *Protection of Cultural Heritage* 1(17), 9(s. 7.) DOI - 10.35784/odk.5503, data dostępu: 5.06.2024.

2. Dokumenty doktrynalne wobec zagrożeń dla zabytkowych krajobrazów kulturowych

Krajobrazy kulturowe to struktury, których głównym czynnikiem kształtującym jest kultura, nadająca im cechy charakterystyczne. Jednak współczesne wzorce zachowań kulturowych stanowią główne źródło degradacji krajobrazowej przestrzeni. Degradacja tak złożonych struktur, kształtowanych od pokoleń, jest mało zauważalna aż do momentu przekroczenia granicy ich stabilności wewnętrznej i autentyczności. Długotrwałe oddziaływanie na nie negatywnych zjawisk społeczno-gospodarczych, podejmowanie decyzji uderzających w ich najmniejsze elementy i jednostki, stanowią dla krajobrazów kulturowych poważne zagrożenie. Współczesna masowość i skala nowych inwestycji, przy jednoczesnej słabości systemu planowania przestrzennego prowadzą do utraty ich autentyczności, a finalnie do degradacji¹⁹. Zdegradowany krajobraz kulturowy to wynik zaburzenia procesów gospodarowania przestrzenią, ich przerwania w miejscu, w którym spuścizna pokoleń powinna być przejęta i kontynuowana w nowych warunkach lub ukształtowana elementami spajającymi ją z dziełami współczesności.

Propozycję kierunków działań, jakie powinny być podejmowane dla ograniczenia tych niekorzystnych zjawisk zawiera współczesna doktryna konserwatorska, opierająca się na szeregu kart, konwencji, deklaracji i innych dokumentów o zasięgu międzynarodowym, odnoszących się do tematyki zabytków i dziedzictwa kulturowego, w tym krajobrazów kulturowych. Poniżej omówiono te z nich, które stanowiły dla autorów szczególną inspirację przy tworzeniu propozycji Karty Zabytkowych Krajobrazów Kulturowych.

Myśl konserwatorska związana z ochroną obszarów i zachodzącymi w nich procesami, ma swoją długą tradycję, zapoczątkowaną w *Karcie Ateńskiej* (1931 r.). Dokument ten zalecał respektowanie charakteru i fizjonomii (oblicza) miasta przy wznoszeniu nowych budynków w sąsiedztwie tych zabytkowych, a także ochronę niektórych perspektyw poprzez ich zachowanie²⁰. Kolejny krok milowy w rozwoju doktryny konserwatorskiej stanowiła *Karta Wenecka* (1962)²¹. W kontekście niniejszego artykułu za szczególnie istotne należy uznać, iż dokument ten nakazuje zachowanie wartości zabytków i miejsc zabytkowych dla przyszłych pokoleń, podkreśla znaczenie wartości autentyczności (Preambuła), a definiując pojęcie zabytku wymienia między innymi zespoły miejskie, wiejskie oraz miejsca znaczące dla poszczególnych cywilizacji. Opisując procesy konserwacji zwraca uwagę na konieczność uwzględnienia w nich otoczenia zabytku (Art. 6, 7), a także powiązań zabytku ze "środowiskiem otaczającym" (Art. 13).

Przełomowym momentem dla ochrony krajobrazów kulturowych stało się przeniesienie punktu ciężkości z pojęcia zabytek na dziedzictwo kulturowe, co przyczyniło się do wypracowania

¹⁹ Woźniak Ł., Woźniak A. (2021). *Analiza wartości zabytkowych terenu Parku Kulturowego ulicy Piotrkowskiej w Łodzi. Opracowanie identyfikujące i waloryzujące elementy krajobrazu kulturowego, materiał niepublikowany*, [w:] Archiwum Architekta Miasta Łodzi.

²⁰ *Karta Ateńska*. Postanowienia konferencji w Atenach w 1931 r., III. Uwypuklenie wartości Zabytków, [w:] *Vademecum Konserwatora Zabytków, Międzynarodowe Normy Ochrony Dziedzictwa Kultury*, pod. red. Szmygin B. (2015). (s. 27 - 30): Warszawa: Polski Komitet Narodowy ICOMOS.

²¹ Postanowienia i Uchwały II Międzynarodowego Kongresu Architektów i Techników Zabytków w Wenecji w 1964 r. tzw. Karta Wenecka 1964.

szeregu nowych regulacji oraz doktryn. Fundamentalnym dokumentem stała się *Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego* (1972 r.), wprowadzająca m.in. pojęcie samego dziedzictwa kulturowego²². Stanowiące jej rozwinięcie *Wytyczne operacyjne do realizacji Konwencji Światowego Dziedzictwa UNESCO* odnoszą się wprost do definicji krajobrazów kulturowych, (art. 1 Konwencji). Zwracają uwagę na zagadnienie ewolucji społeczeństw i form osadnictwa w czasie, co uwidacznia się w krajobrazach kulturowych²³. Kontynuację tego typu podejścia stanowi *Deklaracja Amsterdamska* (1975 r.), wprowadzająca m.in. pojęcie ochrony zintegrowanej²⁴. Podkreślono w niej konieczność wieloaspektowej współpracy, zarówno na poziomie lokalnym, krajowym, jak i międzynarodowym. Uwzględnianie społeczeństwa jako interesariusza dziedzictwa kulturowego i konieczność kształtowania wzorców jego zachowań w odniesieniu do dziedzictwa kulturowego i szerzej krajobrazu uzyskało wyraz w *Konwencji o wartościach dziedzictwa kulturowego dla społeczeństwa* (2005 r.) czyli w tzw. *Konwencji z Faro*²⁵, ratyfikowanej przez Polskę w 2022 r.²⁶.

Zanim nastąpiło rozszerzenie pojęcia zabytku tj. o krajobraz kulturowy, już wcześniej, w niektórych dokumentach doktrynalnych, pojawiły się załączki myślenia krajobrazowego. Przykładowo, w podpisanej w 1981 r. *Karcie Florenckiej*²⁷, dedykowanej historycznej zieleni, nakazano jej ochronę w powiązaniu z krajobrazem otaczającym (Art. 7) oraz zdefiniowano pojęcie miejsca (obszaru) historycznego, jako krajobrazu o wyjątkowych wartościach historycznych (Art. 9). Z kolei potrzeba ochrony obszarów miejskich została omówiona w tzw. *Karcie Waszyngtońskiej* (1987 r.). Postulaty w niej zawarte wpisują się w zachodzący proces poszukiwania rozwiązań ochrony założeń miejskich, w sytuacji diagnozy ich ogromnych zniszczeń i niekontrolowanych przekształceń. Ważnym przesłaniem tego dokumentu było wskazanie, że ochrona miast i dzielnic

---

²² *Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego*, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. przez Konferencję Generalną Organizacji Narodów Zjednoczonych, ratyfikowana przez Polskę 29 czerwca 1976 r. (Dz. U. z 1976 r. nr 32 poz. 190), Definicja dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, Art. 1.

²³ *Wytyczne operacyjne do realizacji Konwencji Światowego Dziedzictwa* (2012), II. A. 47. Definicje światowego dziedzictwa. Krajobrazy kulturowe. https://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Konwencje__deklaracje_raporty/Wytyczne_Operacyjne_do_realizacji_Konwencji_Swiatowego_Dziedzictwa_UNESCO_-_2012_1_.pdf, data dostępu: 18.08.2024.

²⁴ *Deklaracja Amsterdamska, Kongres w sprawie Europejskiego Dziedzictwa Architektonicznego*, 21-25 października 1975 r. (2015), [w:] *Vademecum Konserwatora Zabytków, Międzynarodowe Normy Ochrony Dziedzictwa Kultury*, pod. red. Szmygin B. (s. 55): Warszawa: Polski Komitet Narodowy ICOMOS.

²⁵ Woźniak Ł. (2018). Znaczenie architektonicznego i urbanistycznego dziedzictwa dla społeczeństwa, [w:] *Samorząd terytorialny, architektura, dzieła sztuki, prawo*, pod red. Dobosz P., Górny W., Mazur A., Mazurek B., Kozień A. (s. 279-299): Kraków: Studio Cubus.

²⁶ Ustawa z dnia 12 maja 2022 r. o ratyfikacji Konwencji ramowej Rady Europy o wartościach dziedzictwa kulturowego dla społeczeństwa, sporządzonej w Faro dnia 27 października 2005 r., Dz. U. 2022 poz. 1288.

²⁷ *Karta Florencka, Międzynarodowa Karta Ogrodów*, Międzynarodowy Komitet ICOMOS – IFLA ds. Ogrodów Historycznych, sporządzona w dn. 21 maja 1981 r. (2015), [w:] *Vademecum Konserwatora Zabytków, Międzynarodowe Normy Ochrony Dziedzictwa Kultury*, pod. red. Szmygin B. (s. 81): Warszawa: Polski Komitet Narodowy ICOMOS.

zabytkowych powinna stanowić integralną część ogólnej polityki rozwoju na każdym szczeblu planowania przestrzennego²⁸. Zwrócono również uwagę na współzależność między zabytkową dzielnicą czy miastem a otaczającym je środowiskiem przyrodniczym i kulturowym²⁹, co stanowi podstawę podejścia krajobrazowego.

Ze względu na rozszerzający się zakres pojęcia dziedzictwa kulturowego współczesne wytyczne ochrony konserwatorskiej podlegają coraz większej specjalizacji. Poszczególne środowiska konserwatorskie przygotowują teksty doktrynalne w zakresie swoich kompetencji, co stanowi proces, w którym metody działania są dostosowywane do specyfiki grup dziedzictwa³⁰. Przykładem może być *Karta Ochrony Fortyfikacji*³¹. Świadomość dobrobytu wynikającego z ochrony, planowania i gospodarowania krajobrazami kulturowymi, została dostrzeżona w Europie, w kontekście zdiagnozowanych negatywnych zmian krajobrazowych i ich niekorzystnego wpływu na społeczeństwa i gospodarkę. Świadomość tożsamości stanowi wspólny sposób pojmowania wartości dobra wspólnego. Krajobraz kulturowy może być źródłem dobrobytu społeczeństwa wspólnoty, które jest w stanie zakazać zawłaszczania wartości krajobrazowych przez najsilniejsze podmioty na rynku, na rzecz wartości dobra wspólnego.

Lata 80. i 90. XX wieku przyniosły w dyskursie dziedzictwa wzrost zainteresowania i zrozumienia dla krajobrazów kulturowych, traktowanych już nie tylko jako produkt kulturowy, a jako proces kulturowy. Wynikiem wielu dyskusji były kolejne dokumenty doktrynalne, a definiowanie tożsamości społeczeństw zaczęto wiązać z procesami kulturowymi zachodzącymi w krajobrazach³². W tych okolicznościach, w 2000 r. powstał pierwszy dokument w całości poświęcony krajobrazom - Europejska Konwencja Krajobrazowa (EKK). Za cel postawiono w niej osiągnięcie określonych standardów jakości krajobrazów, m.in. poprzez wprowadzanie problematyki

---

²⁸ *Międzynarodowa Karta Ochrony Miast Historycznych*, Waszyngton 1987, Międzynarodowa Rada Ochrony Zabytków ICOMOS, tzw. Karta Waszyngtońska, Zasady i cele. Pkt.1, <https://www.icomos-poland.org/pl/dokumenty-doktrynalne.html>, data dostępu: 18.08.2024.

²⁹ Ibidem, Zasady i cele. Pkt. 2.

³⁰ Szmygin B. (2023). *Międzynarodowe teksty doktrynalne ochrony i konserwacji zabytków*, Lublin-Warszawa: Wydawnictwo Politechniki Lubelskiej, Polski Komitet Naukowy Międzynarodowej Rady Ochrony Zabytków ICOMOS Polska, (s. 14).

³¹ *Karta Ochrony Fortyfikacji* przyjęta uchwałą Walnego Zgromadzenia Członków PKN ICOMOS w dniu 18 maja 2021 r. <https://www.icomos-poland.org/pl/struktura-organizacyjna/komisja-architektury-militarnej/359-karta-ochrony-fortyfikacji-18-maja-2021-r.html>, data dostępu: 25.08.2024. Jej uzupełnienie stanowi opracowanie: Molski P., Głuszek C., Klupsz L., Narębski L., Pałubska K., Środulska-Wielgus J., Wielgus K. (2021). *Dziela budownictwa obronnego – wytyczne*. <https://nid.pl/wp-content/uploads/2021/12/Dziela-budownictwa-obronnego-wytyczne.pdf>, data dostępu: 25.08.2024.

³² Taylor K., Lennon J. (2012). *Managing Cultural Landscapes*. London, New York: Routledge. Francis and Taylor Group.

ochrony i kształtowania krajobrazu do planowania przestrzennego i strategicznego³³. Dokument ten został ratyfikowany przez Polskę w 2004 r., a jego zapisy zaczęły obowiązywać od 2005 r. Jednak zmiany legislacyjne zapoczątkowała dopiero tzw. ustawa krajobrazowa³⁴, która miała za zadanie wzmocnienie narzędzi ochrony krajobrazu, wprowadzając do polskiego prawa (na grunt ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym) definicję pojęcia krajobraz oraz wskazała na obowiązek sporządzenia w ramach województw audytów krajobrazowych, mających na celu wyznaczenie krajobrazów priorytetowych oraz ustalenie wytycznych dla ich ochrony w regionalnym i lokalnym systemie planowania przestrzennego. Niestety do dziś nie zostały wprowadzone do polskiego prawa inne narzędzia ochrony krajobrazów kulturowych wywodzące się z EKK oraz implementowane pojęcia, takie jak "planowanie krajobrazu" i "gospodarowanie krajobrazem", a także "polityka w zakresie krajobrazu". Dopiero ich wdrożenie, a co za tym idzie sprecyzowanie związanych z nimi zakresów działań i zadań, a także praw i obowiązków dla interesariuszy tych procesów (w tym również dla środowiska konserwatorskiego) stworzy możliwość zapewnienia rzeczywistej ochrony krajobrazu, w tym jego zabytkowych wartości. Bez stworzenia ogólnych wymogów ochrony nie ma możliwości wprowadzania, tak potrzebnych, rozwiązań szczegółowych na poziomie inwestycyjnym. Stan degradacji, a w szczególności fragmentacji polskich krajobrazów kulturowych, brak faktycznej ochrony otoczenia zabytków, w tym możliwości kształtowania ich stref ochronnych, uświadamiają, jak ogromnym zagrożeniem są inwestycje społeczno-gospodarcze, realizowane w wolnorynkowym procesie, który nie uwzględnia potrzeby i konieczności ochrony, gospodarowania i planowania dobrem wspólnym, jakim są również zabytkowe krajobrazy kulturowe.

Na gruncie polskim ważnym głosem dotyczącym ochrony krajobrazu jest *Karta Krakowska* (2000r.), wskazująca między innymi na potrzebę ochrony dziedzictwa krajobrazowego. Zawarto w niej między innymi fundamentalne ustalenie dotyczące zrozumienia podstaw ochrony zabytków obszarowych: „krajobrazy są świadectwem ewolucyjnego związku jednostki i społeczeństwa ze środowiskiem”³⁵.

Prezentowany dyskurs zamykają *Zalecenia UNESCO w sprawie historycznego krajobrazu miejskiego* (HUL, 2011 r.), wytyczające nowy kierunek podejścia do zabytków obszarowych. W dokumencie tym zaproponowano stosowanie tzw. podejścia krajobrazowego, mającego na celu prawidłowe rozpoznanie, ochronę i zarządzanie obszarami historycznymi w szerszym kontekście miasta. Odniesiono się tu również do zagadnienia współzależności pomiędzy

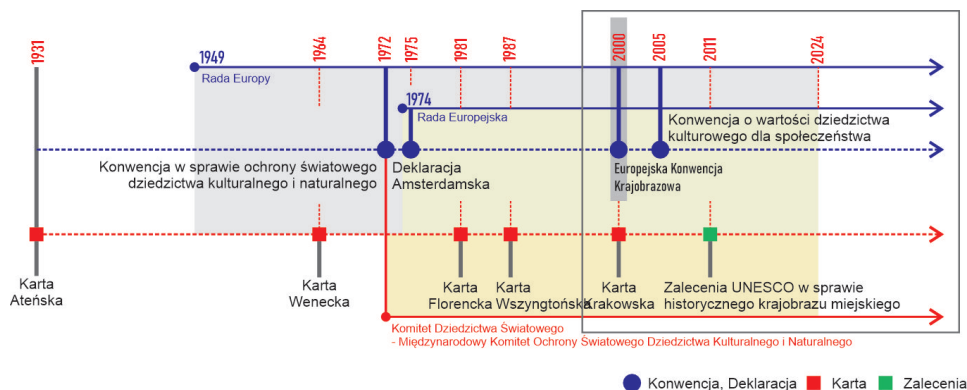
---

³³ Jaranowska (Woźniak) A., Woźniak Ł. (2014). Ochrona i kształtowanie układów urbanistycznych i ruralistycznych w terenach nadrzecznych, położonych w Obszarach Chronionego Krajobrazu, na przykładzie wsi Spicymierz w gminie Uniejów, województwo łódzkie, [w:] *Współczesne uwarunkowania gospodarowania przestrzenią – szanse i zagrożenia dla zrównoważonego rozwoju, Gospodarka Przestrzenna, seria Monografii Naukowych*, Tom III, pod red. Maciejewska A. (s. 247): Warszawa: Oficyna Wyd. Politechniki Warszawskiej.

³⁴ Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie...op. cit.

³⁵ *Karta Krakowska. Pryncypia konserwacji i restauracji dziedzictwa architektoniczno-urbanistycznego*, „Kraków 2000” pkt 9. Krajobrazy, [w:] *Międzynarodowe teksty doktrynalne ochrony i konserwacji zabytków*, (2023) pod red. Szmygin B. (s. 176): Lublin-Warszawa: Wyd. Politechniki Lubelskiej, PKN Międzynarodowej Rady Ochrony Zabytków ICOMOS Polska.

formami materialnymi, organizacją przestrzeni, cechami przyrodniczymi i szerszym kontekstem krajobrazowym oraz wartościami społecznymi, kulturowymi i ekonomicznymi, co zdaniem autorów dokumentu składa się na krajobrazowe podejście do obszarów zabytkowych³⁶.

Ryc. 3 Kluczowe konwencje, deklaracje i karty, zawierające treści dotyczące krajobrazów kulturowych - schemat na osi czasu, opracowanie: A. Woźniak, Ł. Woźniak, 2024

Z przeanalizowanych dokumentów doktrynalnych wynika, że współczesne kształtowanie krajobrazu kulturowego jest coraz częściej postrzegane jako proces obejmujący jego ochronę, gospodarowanie i planowanie, z uwzględnieniem działań na rzecz jego regeneracji i przywrócenia tożsamości (Ryc. 3). Kwestią kluczową staje się umiejętność wyznaczenia i realizacji celów służących osiągnięciu założonej jakości krajobrazu³⁷. W procesach tych zmienia się również rola służby ochrony zabytków, ponieważ ochrona zabytków obszarowych nie może być realizowana w oderwaniu od innych polityk sektorowych. Musi być ona ich integralną częścią i łącznie z nimi wpływać na jakość otaczającego nas krajobrazu.

3. Wyróżniki krajobrazu

Krajobraz kulturowy składa się z wielu elementów, które świadczą o jego cechach charakterystycznych i tożsamości. Te elementy, które identyfikują go, służą do określania zasobów i odróżniają go od innych krajobrazów są wyróżnikami krajobrazu³⁸. Zabytki stanowią część materialnych wyróżników krajobrazu, rozumianych jako nośniki cech charakterystycznych,

³⁶ Zalecenia UNESCO w sprawie historycznego Krajobrazu Miejskiego. (2011). pkt. 5, https://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Rekomendacje/Zalecenie_w_sprawie_krajobrazu_miejskiego.pdf, data dostępu: 10.08.2024.

³⁷ Europejska Konwencja Krajobrazowa, sporządzona we Florencji dnia 20 października 2000 r., Art.1. pkt. c (Dz. U. z 2006 r. nr 14 poz. 98).

³⁸ Niedźwiecka-Filipiak I. (2009). Wyróżniki krajobrazu Polski południowo-zachodniej. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu. (s. 52).

typowych dla danego krajobrazu lub też cech unikatowych, jednostkowych (Ryc. 4)³⁹. Np. wyróżnikiem krajobrazu może być budynek o konstrukcji szachulcowej, a jego reprezentanci⁴⁰ występują w poszczególnych miejscowościach. Unikatowym może przykładowo być pałac, kojarzony jednoznacznie z miejscem, w którym się znajduje

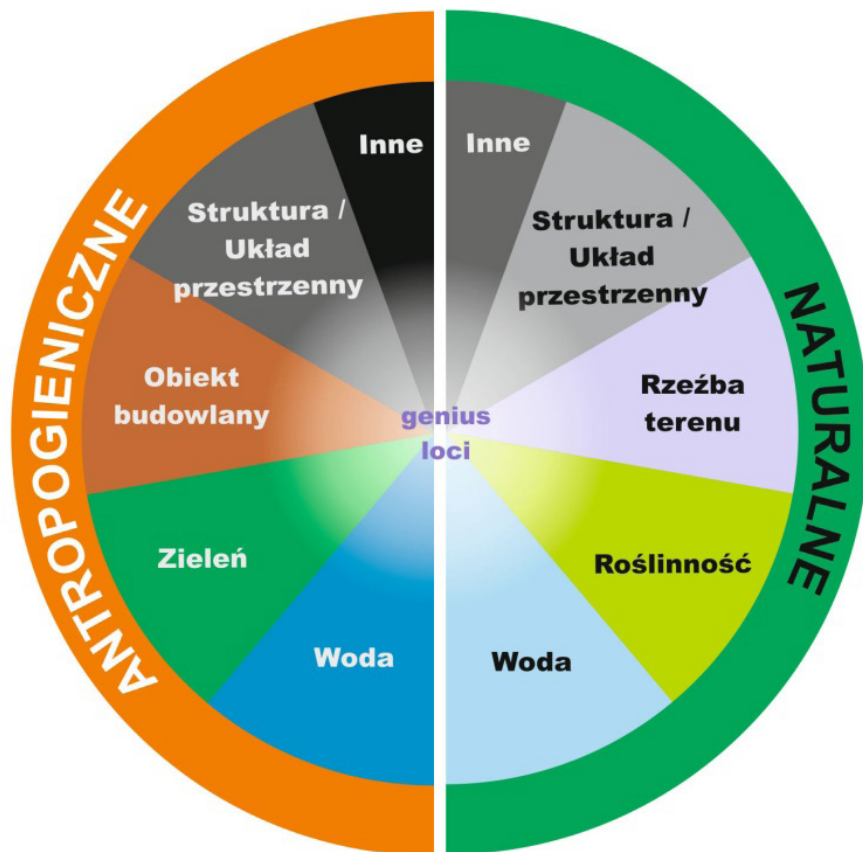
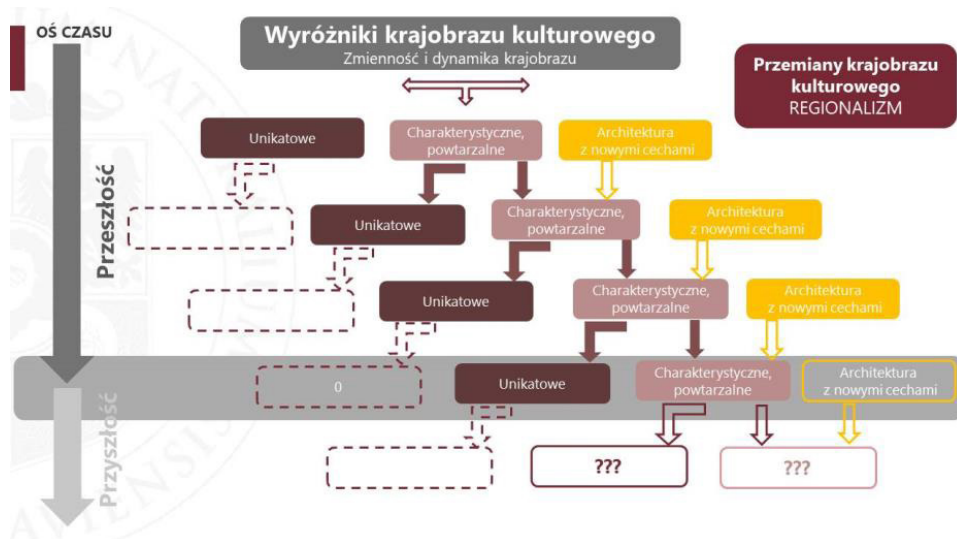

Fig. 4 Diagram of the types of material distinguishing marks that are products of nature or man, source: Niedźwiecka-Filipiak et al, 2019

³⁹ Wyróżnik materialny krajobrazu - zestaw materialnych elementów krajobrazu, posiadających cechy charakterystyczne dla określonej jednostki krajobrazowej lub których podstawą jest odmienność i/lub kontrastowość także w aspekcie unikatowości. Niedźwiecka-Filipiak I., Ozimek P., Akincza M., Kochel L., Krug D., Sobota M., Tokarczyk-Dorociak K. (2019). *Rekomendacje w zakresie prowadzenia analiz krajobrazowych na potrzeby wyznaczania stref ochrony krajobrazu*, Warszawa: Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska.

⁴⁰ Reprezentant wyróżnika krajobrazu – powtarzalny element krajobrazu, który posiada wszystkie cechy określonego wyróżnika krajobrazu. Reprezentant wyróżnika pojawia się w tym momencie, gdy określony przez ekspertów wyróżnik jest elementem charakterystycznym krajobrazu. Niedźwiecka-Filipiak i inni, (2019). *Rekomendacje...*Ibidem

Schemat (Ryc. 5) obrazuje zmienność wyróżników krajobrazu kulturowego, która jest wynikiem zmiany ich rangi. Część historycznych obiektów czy założeń ulega modyfikacji, pojawiają się też nowe obiekty z nowymi cechami, które z upływem czasu stają się wyróżnikami i nośnikami cech charakterystycznych lub unikatowych. Schemat ten powstał podczas analiz krajobrazu i tradycyjnej architektury Dolnego Śląska, w związku z prowadzonym tam audytem krajobrazowym. W trakcie prac autorzy audytu⁴¹ stwierdzili, że wiele opisanych w literaturze obiektów nie istnieje, natomiast inne, pomijane wcześniej, obecnie warte są ochrony, ze względu na swoje wartości, których wcześniej nie zauważano.

Ryc. 5 Zmienność wyróżników krajobrazu kulturowego w czasie. Źródło: Niedźwiecka-Filipiak, (2024)

Przemianom tym towarzyszy zmiana zestawu wyróżników jako nośników cech regionalnej architektury. Przykładowo do puli wyróżników można obecnie zaliczyć obiekty reprezentujące miejską architekturę lat 70. XX wieku.

⁴¹ Audyt dla województwa dolnośląskiego opracował Instytut Rozwoju Terytorialnego (IRT). Konsorcjum dwóch uczelni, Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu (UPWr) jako Lider i Politechnika Krakowska (PK) jako Partner wykonało na zlecenie IRT w roku 2023 „Opracowanie analiz krajobrazowych na obszarze województwa dolnośląskiego” będące częścią opracowania tego audytu. Kierownikiem całego zadania, a zarazem części wykonywanej przez UPWR była I. Niedźwiecka-Filipiak, kierownikiem części wykonywanej przez PK był P. Ozimek

4. Idea Karty Zabytkowych Krajobrazów Kulturowych (KZKK)⁴²

W odpowiedzi na dynamiczne procesy zachodzące w krajobrazie kulturowym, mogące zagrozić jego wartościom zabytkowym, w tym doprowadzić do zatarcia lub całkowitego zniszczenia jego wyróżników, powstała idea Karty Zabytkowych Krajobrazów Kulturowych (KZKK). Propozycję jej zapisów zaprezentowano w dniu 14 czerwca 2024 r. na konferencji ICOMOS „Podstawy teoretyczne ochrony zabytków – 60 lat Karty Weneckiej”. Następnie Karta, w obecnym brzmieniu, została upubliczniona na stronie internetowej ICOMOS Polska⁴³ i poddana dyskusji w środowisku konserwatorskim. Postulaty w niej zawarte mają na celu przeciwdziałanie stratom i niekorzystnym zmianom w zabytkowych krajobrazach kulturowych. Autorzy wskazują zatem te obszary, w których ich zdaniem należy pilnie podjąć prace na rzecz wzmocnienia ochrony wartości zabytkowych krajobrazów kulturowych poprzez zachowanie, ujawnienie i wyeksponowanie wykształconych historycznie ich cech reprezentatywnych, elementów i wyróżników. Służyć temu ma między innymi ich identyfikacja, waloryzacja, diagnoza, w tym wskazanie zagrożeń oraz promowanie wartości. Celem Karty jest również rekomendowanie zrównoważonych relacji pomiędzy aspektami ekonomicznymi, społecznymi, kulturowymi i przyrodniczymi krajobrazów, w procesach ich ochrony, gospodarowania i planowania⁴⁴, z uwzględnieniem wszystkich interesariuszy, przy zapewnieniu wiodącej roli środowiskom konserwatorskim w kwestiach dotyczących zabytkowych wartości krajobrazów.

Karta dotyczy polskich krajobrazów kulturowych o historycznie ukształtowanych cechach oraz przypisywanych im współcześnie wartościach artystycznych, historycznych i naukowych tj. krajobrazów kulturowych, wymagających ochrony i opieki konserwatorskiej. Dlatego też, na potrzeby KZKK, zaproponowano wprowadzenie pojęcia: „zabytkowy krajobraz kulturowy”, który stanowi przedmiot formułowanych postulatów:

Zabytkowy krajobraz kulturowy to postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka, stanowiąca świadectwo minionej epoki lub zdarzenia, której zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadane wartości zabytkowe (definicja własna autorów Karty).

---

⁴² Pomysł Karty jako doktrynalnego dokumentu dla krajobrazów kulturowych został zgłoszony na posiedzeniu KOMISJI TEORII KONSERWATORSKIEJ PKN ICOMOS w maju 2021 roku. Do prac nad wstępnymi założeniami tego dokumentu został powołany zespół: I. Niedźwiecka-Filipiak, D. Sikora, Ł. Woźniak, następnie do zespołu dołączyła A. Woźniak. Wielogodzinne dyskusje, a także konstruktywne spory rozwiewające wątpliwości owocowały kolejnymi wersjami tekstu.

⁴³ <https://www.icomos-poland.org/pl/struktura-organizacyjna/komisja-teorii-konserwatorskiej/500-konsultacje-karta-zabytkowych-krajobrazow-kulturowych.html>, data dostępu: 10.08.2024.

⁴⁴ Pojęcia zaczerpnięte z *Europejskiej Konwencji Krajobrazowej*. op. cit.

Pojęcie to wpisuje się w obowiązujące definicje krajobrazu⁴⁵, krajobrazu kulturowego⁴⁶ i zabytku⁴⁷, uściślając obszar zastosowań niniejszej Karty⁴⁸. Należy jednocześnie podkreślić, że ograniczenie niekorzystnych przemian zabytkowych krajobrazów kulturowych, wiąże się z koniecznością normowania podejmowanych w nich działań z zakresu gospodarowania nimi i planowania. Zatem zapisy KZKK mogą docelowo wesprzeć tworzenie polityki krajobrazowej państwa, uwzględniającej zabytkowe wartości krajobrazu kulturowego. Autorzy postulują zatem, aby, odwołując się do zapisów Europejskiej Konwencji Krajobrazowej, w tym wprowadzonych przez nią pojęć takich jak "planowanie krajobrazu" i "gospodarowanie krajobrazem", a także "polityka w zakresie krajobrazu", wprowadzić pojęcie "**konserwatorska polityka krajobrazowa**", którego propozycję definicji zamieszczono poniżej:

Konserwatorska polityka krajobrazowa - to formułowanie i wdrażanie przez właściwe organy publiczne zasad, strategii i wytycznych, które umożliwią interesariuszom zabytkowego krajobrazu kulturowego podejmowanie działań ukierunkowanych na jego ochronę, gospodarowanie i planowanie, z poszanowaniem wartości zabytkowych (definicja własna autorów Karty).

5. Diagnoza

Punktem wyjścia do sformułowania zasad i sposobów działania zawartych w Karcie było wstępne określenie uwarunkowań, które w sposób szczególny wpływają na obecny stan zabytkowych krajobrazów kulturowych. Z uwagi na ograniczoną objętość artykułu omówiono je skrótowo, na podstawie doświadczeń własnych, wybranej literatury przedmiotu, aktów normatywnych oraz uwag, które zebrano po upublicznieniu wstępnej wersji Karty. Należy jednak w tym miejscu wyraźnie podkreślić, iż tematyka ta wymaga dalszych, bardzo szeroko zakrojonych, pogłębionych, interdyscyplinarnych badań⁴⁹. Należy również zauważyć, że na chwilę obecną nie istnieje jednostka, która z ramienia państwa prowadziłaby spójną **konserwatorską politykę**

⁴⁵ *Krajobraz* – postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze lub wytwory cywilizacji, ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych lub działalności człowieka, art. 2, pkt 16e ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U. 2003 nr 80 poz. 717, ze zm.).

⁴⁶ *Krajobraz kulturowy* – postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka, art. 3, pkt 14 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2003 Nr 162 poz. 1568, ze zm.).

⁴⁷ *Zabytek* – nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich część lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową, art. 3, pkt. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. op. cit.

⁴⁸ Określenie "zabytkowy krajobraz kulturowy" nawiązuje też do nazwy Ośrodka Ochrony Zabytkowego Krajobrazu - instytucji, która w przeszłości w znaczący sposób przyczyniła się do rozwoju idei ochrony wartości kulturowych krajobrazów, a także do nazwy programu z lat 1995 - 1998 "Ochrona i konserwacja zabytkowego krajobrazu kulturowego Polski".

⁴⁹ Badania nad krajobrazem kulturowym i jego wartościami zabytkowymi prowadzone są niezależnie w wielu instytucjach i ośrodkach naukowych, ale nie są one centralnie koordynowane, brak też jednolitej metodyki i podejścia, co utrudnia scalanie czy porównywanie wyników.

krajobrazową na poziomie krajowym⁵⁰. Uwagę zwraca również fakt, że brak jest aktualnego rozpoznania zasobu zabytkowych krajobrazów kulturowych w skali kraju, pomimo, iż w przeszłości były podejmowane tego typu próby, z czego największy zasięg miał realizowany w latach 1995 -1998 program "Ochrona i konserwacja zabytkowego krajobrazu kulturowego Polski"⁵¹. Nigdy jednak, w żadnym z programów, nie udało się uzyskać pełnych danych dla obszaru całego kraju. Obecnie trwa audyt krajobrazowy, jednak, jak zaznaczono we wstępie, i on najprawdopodobniej nie przyniesie kompletnych informacji o zabytkowych krajobrazach kulturowych Polski i ich zagrożeniach. Uwagi, które zgłoszono autorom artykułu z różnych części kraju⁵² pokazują, że w wielu przypadkach obowiązująca metodyka audytu przyczynia się do tego, że za priorytetowe uznawane są krajobrazy wyróżniające się wartościami przede wszystkim przyrodniczymi, a ich wartości kulturowe traktowane są często marginalnie, a zatem wiele cennych zabytkowych krajobrazów kulturowych może zostać w ten sposób pominiętych.

Zabytkowe krajobrazy kulturowe nie są też w sposób jednolity dokumentowane, a niekiedy nie są dokumentowane wcale. Podstawową formą ich dokumentacji są karty ewidencyjne zabytków architektury i budownictwa (tzw. Karty białe i Karty zielone) oraz karty ewidencyjne zabytku nieruchomego niewpisanego do rejestru zabytków⁵³. Dla niektórych krajobrazów, zwłaszcza dla historycznych miast i wsi, wykonywane są studia historyczno-urbanistyczne/ruralistyczne lub inne dokumentacje o charakterze analitycznym. Znaczna część tej dokumentacji wymaga aktualizacji: najstarsze Karty białe i Karty zielone dla historycznych zespołów urbanistycznych i ruralistycznych pochodzą z lat 50. XX w.⁵⁴ Dokumentacja ta często nie obejmuje wielu cennych pod względem kulturowym obszarów, sięgających daleko poza granice terenów pokrytych zabudową. Za przykład mogą posłużyć rzadko ujmowane w tego typu dokumentacjach wielokilometrowe osie (Ryc.10) i przedpola widokowe (Ryc. 8, 9, 11), charakterystyczne formy ukształtowania terenu czy zbiorniki i ciek wodne, które w znaczący sposób wpłynęły na kształt lokalnej sieci osadniczej.

Brak jest również systemowej diagnozy zagrożeń dla zabytkowych krajobrazów kulturowych Polski, które w dzisiejszych czasach intensywnej urbanizacji i zmian klimatycznych przybierają na sile (Ryc. 6, 7). Niedoskonałe i rozproszone w kilku aktach prawnych są także przepisy służące

---

⁵⁰ Utworzenie takiego zespołu zadaniowego bądź instytucji postulowali między innymi Myczkowski Z., Marcinek R., Siwek A. (2017). *Park kulturowy jako forma ochrony krajobrazu kulturowego (historycznego)*, Kraków: OT NID, s. 61, <https://samorząd.nid.pl/wp-content/uploads/2021/05/park-kulturowy-jako-forma-ochrony-krajobrazu-kulturowego.pdf>, data dostępu: 10.08. 2024.

⁵¹ Program "Ochrona i konserwacja zabytkowego krajobrazu kulturowego Polski" realizowany był pod przewodnictwem profesora Janusza Bogdanowskiego, a koordynowany przez Ośrodek Ochrony Zabytkowego Krajobrazu. Myczkowski Z., Marcinek R. (2003). Prof. zw. dr hab. inż. Janusz Bogdanowski. *Wiadomości Konserwatorskie* 13/2003, (s. 103).

⁵² Informacje uzyskane w ramach dyskusji nad propozycją Karty Zabytkowych Krajobrazów Kulturowych, upublicznionej na stronie ICOMOS Polska, a także z własnych doświadczeń autorów artykułu.

⁵³ Zasady ewidencjonowania zabytków w Polsce omówione są w: *Ewidencja zabytków*, <https://nid.pl/dzialalnosc/gromadzenie-dokumentacji-rejestru-i-ewidencji/ewidencja-zabytkow/>, data dostępu: 10. 08. 2024.

⁵⁴ Według bazy danych Narodowego Instytutu Dziedzictwa. Przykładowo karta ewidencyjna dla wsi Kamieniec pochodzi z 1950 r., a dla miasta Koło z 1951 r.

ochronie wartości kulturowych krajobrazów. Znaczącą ich większość zawarto w ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody⁵⁵. To tu znajdują się kluczowe dla ochrony krajobrazu definicje takich pojęć jak ochrona krajobrazowa, oś widokowa, punkt widokowy, przedpole ekspozycji. To również jednostka odpowiedzialna za ochronę przyrody, a nie zabytków - Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska, odpowiedzialna jest za wdrożenie w Polsce postanowień Europejskiej Konwencji Krajobrazowej⁵⁶. W tej sytuacji nie dziwi, że przy dobrym rozpoznaniu wartości przyrodniczych krajobrazów, rozpoznanie i poziom ochrony ich wartości kulturowych bywa mierny. W wielu sytuacjach problematyczna jest również ochrona krajobrazów kulturowych na podstawie form ochrony zabytków przewidzianych ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami⁵⁷ (wpis do rejestru zabytków: układów urbanistycznych, ruralistycznych i innych zabytków obszarowych, wpis do rejestru zabytków otoczenia zabytku, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego, ustalenie wymogów ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego lub w decyzji lokalizacyjnej). Narzędziem w sposób szczególny dedykowanym ochronie krajobrazów kulturowych o cechach zabytkowych miał stać się park kulturowy. Jednak, jak zauważają Z. Myczkowski, R. Marcinek i A. Siwek "Mimo korzyści wynikających z utworzenia parku kulturowego, na ten krok dotychczas zdecydowało się niewiele samorządów. Często utworzenie parku kulturowego spotyka się z oporem lokalnej społeczności, co potwierdzają prowadzone konsultacje, obowiązkowe w świetle znowelizowanej ustawy"⁵⁸.

Nowe okoliczności dla ochrony zabytków, w tym również dla ochrony zabytkowych krajobrazów kulturowych stwarza coraz szerszy udział społeczeństwa w podejmowaniu decyzji co do dziedzictwa kulturowego, w tym krajobrazów kulturowych. Jak zauważa B. Szmygin "Ochrona dziedzictwa jest w okresie transformacji, która polega m. in. na zwiększeniu wpływu interesariuszy na ochronę, zarządzanie i użytkowanie dziedzictwa"⁵⁹. Autor zauważa także, że "W ostatnich latach narasta presja interesariuszy - nie mających kwalifikacji w zakresie ochrony zabytków"⁶⁰. W tym kontekście szczególnie istotne wydaje się w w społeczeństwie zrównoważonego podejścia do krajobrazu, uwzględniającego przesłanie Karty Weneckiej, nakazujące zachowanie i przekazanie dziedzictwa kulturowego przyszłym pokoleniom w całym bogactwie autentyzmu⁶¹. Wypracowanie takiego podejścia, łączącego prawa i obowiązki względem zabytkowego krajobrazu kulturowego, traktującego "przyszłe pokolenia", jako swoistych interesariuszy krajobrazu, nie będzie jednak możliwe bez intensyfikacji działań edukacyjnych i promocyjnych w zakresie zabytkowych krajobrazów kulturowych i ich wartości, a także stworzenia systemu finansowego wsparcia i zachęty dla interesariuszy zabytkowych krajobrazów kulturowych. Nowe realia powodują, że "Dalsze, programowe wyizolowanie ochrony nie jest właściwe i możliwe

⁵⁵ Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody, (Dz. U. 2004 Nr 92 poz. 880 ze zm.).

⁵⁶ Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska, Europejska Konwencja Krajobrazowa, <https://www.gov.pl/web/gdos/europejska-konwencja-krajobrazowa>, data dostępu: 10. 08. 2024.

⁵⁷ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków...op. cit.

⁵⁸ Myczkowski Z., Marcinek R., Siwek A., (2017). *Park kulturowy...* op. cit. (s. 36).

⁵⁹ Szmygin B., (2020a). Ewolucja założeń ochrony zabytków - przykład miast Światowego Dziedzictwa UNESCO. *Ochrona Dziedzictwa Kulturowego* (9), (s. 129).

⁶⁰ Ibidem, 130.

⁶¹ *Karta Wenecka* (1964). Op. cit. preambuła.

(...). Konieczne jest tworzenie spójnej koncepcji zarządzania obszarem historycznym, która uwzględni trzy potrzeby: ochrony, użytkowania i przekształcania⁶². Postulat ten, sformułowany przez B. Szmygina w związku z nowymi wyzwaniami w zarządzaniu miastami historycznymi świetnie wpisuje się w zalecenia Europejskiej Konwencji Krajobrazowej, w której za zasadnicze działania względem krajobrazu uznano jego ochronę, gospodarowanie nim i jego planowanie. Zachowanie wartości kulturowych krajobrazów w tych procesach nie będzie możliwe bez aktywnego udziału w nich przedstawicieli służb konserwatorskich.

Ryc. 6 Zdegradowany krajobraz folwarczny w Sztynorcie, fot. D. Sikora, 2016

---

⁶² Szmygin B., (2020a). op. cit., 136.

Ryc. 7 Współczesna zabudowa mieszkaniowa w miejscu południowej części folwarku wilanowskiego, fot. D. Sikora, 2021

Ryc. 8 Dominująca, agresywna w formie zabudowa w bezpośrednim sąsiedztwie historycznej części uzdrowiska Solec - Zdrój, fot. D. Sikora, 2018

Ryc. 9 Przedpole widokowe zamku w Chęcinach, źródło: Google Maps, dostęp 10.04. 2024

Ryc. 10. Współczesne zagospodarowanie historycznej Osi Królewskiej w Wilanowie, źródło: Google Maps, dostęp 25.08.2024

Ryc. 11. Kominy elektrociepłowni Siekierki w bliskim sąsiedztwie założenia pałacowo-ogrodowego w Wilanowie, fot. D. Sikora, 2021

6. Proponowane zasady i sposoby działania

W nawiązaniu do szkicowo zarysowanej powyżej kondycji zabytkowych krajobrazów kulturowych i ich zagrożeń, zaproponowano w Karcie Zabytkowych Krajobrazów Kulturowych następujące działania naprawcze:

A. dentyfikacja i diagnoza

1. Należy przeprowadzić rozpoznanie zasobu zabytkowych krajobrazów kulturowych w skali kraju, zgodnie z przyjętym kryterium: posiadaniem przez nie wartości zabytkowych. Zasób ten będą tworzyły zarówno krajobrazy o znaczeniu lokalnym, jak i regionalnym oraz krajowym, reprezentując bogactwo form, materiałów, sposobów użytkowania, tradycji i związków ze środowiskiem przyrodniczym, stanowiące spuściznę materialną i niematerialną przeszłości. Należy zatem na szczeblu krajowym wypracować i wdrożyć metodykę identyfikacji, waloryzacji i delimitacji zabytkowych krajobrazów kulturowych, a także wypracować zasady ich typologii i klasyfikacji.

2. Dokumentowanie zabytkowych krajobrazów kulturowych i monitorowanie zmian w nich zachodzących to podstawa dla przyszłych procesów decyzyjnych w zakresie ich ochrony, gospodarowania i planowania. Koniecznym jest wypracowanie spójnych zasad dla tych działań, uwzględniających zróżnicowanie krajobrazów oraz ich przemiany w czasie, a także współczesne kierunki i dynamikę tych przemian. Rekomenduje się również wypracowanie systemu gromadzenia informacji o zabytkowych krajobrazach kulturowych w skali lokalnej, w skali regionu i kraju. Na konieczność ustanowienia krajowej ewidencji konserwatorskiej krajobrazów

historycznych wskazują też inni badacze⁶³.

3. Koniecznym jest rozpoznanie zagrożeń dla poszczególnych typów krajobrazów zabytkowych, w tym wskazanie obszarów konfliktowych, a także określenie typów krajobrazów w sposób szczególnie narażonych współcześnie na niekorzystne i dynamiczne przekształcenia. Działanie to umożliwi dokonanie hierarchizacji krajobrazów pod względem konieczności jak najpilniejszego podjęcia działań zapobiegających ich dalszej degradacji.

4. Uznanie członków lokalnej społeczności za posiadaczy wiedzy o zabytkowych krajobrazach kulturowym będzie sprzyjać ich lepszej identyfikacji, wzmacnianiu lokalnej tożsamości oraz współodpowiedzialności za ich jakość. Należy wypracować metody udziału lokalnych społeczności w gromadzeniu danych o zabytkowych krajobrazach kulturowych..

B. Ochrona

1. Należy wypracować na poziomie krajowym spójną politykę konserwatorską w zakresie ochrony zabytkowych krajobrazów kulturowych, uwzględniając poprawę skuteczności istniejących narzędzi ich ochrony, poszerzając je o nowe metody ochrony, adekwatne do współczesnych zagrożeń dla tej części dziedzictwa kulturowego.

2. Skuteczności ochrony zabytkowych krajobrazów kulturowych będzie sprzyjać scalenie w jednym akcie prawnym przepisów ich dotyczących - np. w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami lub w odrębnym akcie prawnym, dedykowanym wyłącznie krajobrazom kulturowym.

3. Ochronie wartości zabytkowych krajobrazów kulturowych będzie sprzyjała ich identyfikacja oraz zachowanie ich cech reprezentatywnych i wyróżników w procesach gospodarowania i planowania.

4. Zalecana obligatoryjność określania cech reprezentatywnych i wyróżników zabytkowych krajobrazów kulturowych powinna stanowić przesłankę do zmian w systemie ochrony i opieki nad zabytkami. Cechy charakterystyczne i wyróżniki stanowią podstawę do identyfikacji i waloryzacji krajobrazu, w tym zabytkowego oraz definiowania celów ochrony.

5. Większej skuteczności ochrony zabytkowych krajobrazów kulturowych będą sprzyjać wzmocnienie świadomości społecznej co do ich wartości oraz stworzenie systemu „zachęt ekonomicznych” dla ich właścicieli i zarządców, aby posiadanie i gospodarowanie zabytkiem (zabytkowym krajobrazem kulturowym i jego elementami składowymi) stało się przywilejem, a nie uciążliwością.

---

⁶³ Proponuje się połączenie wyników audytu krajobrazowego z ustanowieniem ewidencji konserwatorskiej krajobrazów historycznych (szczególnie cennych). Ewidencja może mieć charakter wstępnej dokumentacji analitycznej umożliwiającej powołanie parku kulturowego”, [w:] Myczkowski Z., Marcinek R., Siwek A., (2017). *Park kulturowy...* op. cit.

C. Zrównoważone gospodarowanie i planowanie

1. Konieczne jest wypracowanie i wdrożenie długofalowej polityki konserwatorskiej w zakresie gospodarowania i planowania zabytkowych krajobrazów kulturowych. Rolą konserwatorów zabytków powinna być nie tylko ochrona zabytkowych krajobrazów kulturowych w ich materialnym i niematerialnym wymiarze, ale także współuczestniczenie w procesach gospodarowania nimi i ich planowania. Ma to jednocześnie ogromne znaczenie dla kształtowania środowiska życia człowieka w kontekście, zrównoważonego rozwoju, zmian klimatycznych i wzmocnienia wartości wspólnotowych.
2. Planowanie i gospodarowanie krajobrazem kulturowym to pojęcia, które wprowadza ratyfikowana przez Polskę Europejska Konwencja Krajobrazowa. Należy implementować je do polskiego prawa, a co za tym idzie określić zakres związanych z nimi działań oraz zakres zadań, praw i obowiązków dla interesariuszy współuczestniczących w tych procesach.
3. Rekomenduje się, aby dla zabytkowych krajobrazów kulturowych sporządzać strategie i plany zarządzania, doprecyzowujące wizje ich obecnego i przyszłego funkcjonowania w kontekście ochrony ich wartości kulturowych. Należy również wdrożyć stosowne procedury i zapewnić finansowanie związane z realizacją tych strategii i planów. Działania poszczególnych interesariuszy zabytkowych krajobrazów kulturowych powinny zachowywać zgodność z założeniami powyższych dokumentów strategicznych.
4. Prognozowanie to niezbędny etap ochrony, gospodarowania i planowania zabytkowych krajobrazów. Należy zatem poszerzyć procedurę "strategicznej oceny oddziaływania na środowisko" o ocenę oddziaływania na zabytkowy krajobraz kulturowy oraz zapewnić w niej obligatoryjny udział służb konserwatorskich⁶⁴. By móc prognozować i oceniać wpływ na zabytkowy krajobraz kulturowy należy najpierw go zidentyfikować, zwaloryzować i zdiagnozować.

D. Promocja i edukacja

1. Należy wprowadzić do podstawy programowej na wszystkich szczeblach edukacji szkolnej treści dotyczące zabytkowego krajobrazu kulturowego, z uwzględnieniem cech charakterystycznych i wyróżników krajobrazowych identyfikowanych przez społeczność lokalną, w tym dzieci w wieku szkolnym.
2. Należy stworzyć programy badawcze zachęcające środowiska naukowe do poszerzania wiedzy o zabytkowym krajobrazie kulturowym, o jego cechach fizycznych, występujących w nim przejawach materialnego i niematerialnego dziedzictwa, jego historycznych i współczesnych przekształceniach, jego historycznych i współczesnych sposobach postrzegania, dawnych i obecnych powiązaniach przestrzennych, kulturowych, przyrodniczych, społecznych, gospodarczych i funkcjonalnych pomiędzy jego podstawowymi elementami: naturalnymi i wytworzonymi przez człowieka, materialnymi i niematerialnymi, pomiędzy jego interesariuszami.

---

⁶⁴ Jako materiał referencyjny może tu posłużyć opracowanie Court S., Jo E., Mackay R., Murai M., Therivel R. (2023). *Wytyczne i zestaw narzędzi do ocen oddziaływania w kontekście światowego dziedzictwa*. Warszawa: UNESCO, ICOMOS, ICCROM, IUCN, Narodowy Instytut Dziedzictwa.

3. Należy promować stałą współpracę między instytucjami publicznymi, organizacjami pozarządowymi i ośrodkami akademickimi oraz lokalnymi społecznościami w zakresie badań, wymiany informacji, pomocy technicznej, koordynacji i integracji działań w zakresie budowania wiedzy o zabytkowym krajobrazie kulturowym.

E. Interesariusze

1. Formułowanie konserwatorskiej polityki krajobrazowej wymaga interdyscyplinarnej współpracy przedstawicieli wszystkich interesariuszy, co będzie sprzyjało zachowaniu wartości zabytkowych krajobrazów kulturowych.
2. Należy stwierdzić, że ochrona, planowanie i gospodarowanie zabytkowym krajobrazem kulturowym wymaga współuczestnictwa i wzmocnienia roli środowiska konserwatorskiego w interdyscyplinarnych zespołach analitycznych, planistycznych i projektowych.
3. Na wszystkich etapach formułowania konserwatorskiej polityki krajobrazowej powinien być zagwarantowany i zorganizowany udział społeczności lokalnych.

7. Podsumowanie i wnioski

Zapisy zawarte w przedstawionej propozycji KZKK stanowią prezentację działań naprawczych, będących odpowiedzią na zasygnalizowane w artykule problemy, dotyczące zabytkowych krajobrazów kulturowych, na obecnym etapie rozwoju cywilizacyjnego, przy dynamicznie zmieniających się uwarunkowaniach, w tym w obliczu zmian klimatycznych. W tym miejscu należy jeszcze raz wyraźnie podkreślić, że nie jest możliwa ochrona zabytkowego krajobrazu kulturowego bez uwzględnienia jego dynamicznego charakteru i zmienności w czasie. Z tego względu konieczne jest takie nim zarządzanie, które uwzględni zachowanie jego kluczowych wartości, pomimo zachodzących w nim zmian. Stąd istotne jest, aby wdrożyć do polskiego prawa pojęcie wywodzące się z Europejskiej Konwencji Krajobrazowej, takie jak "planowanie krajobrazu" i "gospodarowanie krajobrazem", a także "polityka w zakresie krajobrazu" oraz sprecyzować związane z nimi zakresy działań i zadań, a także praw i obowiązków dla interesariuszy tych procesów. Otworzy to możliwość środowisku konserwatorskiemu formułowania „konserwatorskiej polityki krajobrazowej”, uwzględniającej dynamikę procesów zachodzących w krajobrazie i udział w nich wszystkich interesariuszy. Słuszność podjęcia inicjatywy i prac nad KZKK potwierdzają rozmowy prowadzone przez Autorów w środowiskach zainteresowanych ochroną zabytkowych krajobrazów kulturowych, a także uwagi przesłane w ramach konsultacji zaproponowanych przez Prezydium PKN ICOMOS. Wskazano w nich na konieczność podjęcia szerokich działań edukacyjnych dotyczących wartości krajobrazu kulturowego, szczególnie skierowanych do samorządów. Zapytano też, czy wdrożenie KZKK będzie się wiązało ze „swego rodzaju systemowym audytem w zakresie krajobrazów kulturowych”, co zdaniem Autorów by było pożądane, a także o to, jaka finalnie jednostka organizacyjna by była odpowiedzialna za wdrażanie KZKK i monitoring tego procesu. Autorzy uważają, że zadanie to powinni realizować wojewódzcy konserwatorzy zabytków, we współpracy z władzami samorządowymi. Wyrażają też nadzieję, że nastąpią dalsze dyskusje nad KZKK, w środowiskach nie tylko konserwatorskich, które doprowadzą do jej finalnego kształtu, a co za tym idzie do podjęcia działań, mających na celu wypracowanie metod efektywnej ochrony wartości zabytkowych krajobrazów kulturowych.

Wkład autorów

Autorzy wspólnie opracowali propozycję Karty Zabytkowych Krajobrazów Kulturowych. Na jej bazie Irena Niedźwiecka-Filipiak przygotowała koncepcję tekstu i układu artykułu oraz naświetliła tło badawcze, Łukasz Woźniak i Alicja Woźniak wykonali przegląd dokumentów doktrynalnych, Dorota Sikora przedstawiła diagnozę stanu oraz ideę Karty Zabytkowych Krajobrazów Kulturowych.

Bibliografia

- Architektura regionalna rzeczywista potrzeba czy iluzja?* (2022). (Red.) Liżewska I. Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa.
- Blandford C. (2023). 35 years of World Heritage in the UK – challenges and opportunities. *Protection of Cultural Heritage* (17), (s. 1–16). DOI – 10.35784/odk.5436.
- Bogdanowska M. (2024). System w działaniu. Wiadomości z pierwszej linii frontu. *Protection of Cultural Heritage* (19), (s. 89-98). DOI – 10.35784/odk.5998.
- Court S., Jo E., Mackay R., Murai M., Therivel R. (2023). *Wytyczne i zestaw narzędzi do ocen oddziaływania w kontekście światowego dziedzictwa [Guidance and toolkit for impact assessments in a World Heritage context]*. Warszawa: UNESCO, ICOMOS, ICCROM, IUCN, Narodowy Instytut Dziedzictwa.
- Deklaracja Amsterdamska*, Kongres w Sprawie Europejskiego Dziedzictwa Architektonicznego [The declaration of Amsterdam – Congress on the European Architectural Heritage], 21-25 X 1975, (2015), [in:] *Vademecum Konserwatora Zabytków*, Międzynarodowe Normy Ochrony Dziedzictwa Kultury. (Red.) Szmygin B. (pp. 55-60), Warszawa: Polski Komitet Narodowy ICOMOS.
- Europejska Konwencja Krajobrazowa [The European Landscape Convention]* (2000). (Dz. U. z 2006 r. nr 14 poz. 98).
- Ewidencja zabytków, <https://nid.pl/dzialalnosc/gromadzenie-dokumentacji-rejestru-i-ewidencji/ewidencja-zabytkow/>, accessed: 10. 08. 2024.
- Forczek-Brataniec U. (2018). *Przestrzeń widziana. Analiza widokowa w planowaniu i projektowaniu krajobrazu*. Kraków: Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej.
- García-Esparza J. A. (2022). Urban Scene Protection and Unconventional Practices—Contemporary Landscapes in World Heritage Cities of Spain. *Land* (11), (s. 324). <https://doi.org/10.3390/land11030324>, accessed: 5.06.2024.
- Jacques D. (2023). Changing the game: the case of cultural landscapes. *Protection of Cultural Heritage* 1(17), (s. 97–104). DOI - 10.35784/odk.5503 accessed: 5.06.2024.
- Jaranowska (Woźniak) A., Woźniak Ł. (2014). Ochrona i kształtowanie układów urbanistycznych i ruralistycznych w terenach nadrzecznych, położonych w Obszarach Chronionego Krajobrazu, na przykładzie wsi Spicymierz w gminie Uniejów, województwo łódzkie, [w:] Współczesne uwarunkowania gospodarowania przestrzenią – szanse i zagrożenia dla zrównoważonego rozwoju, *Gospodarka Przestrzenna*, seria Monografii Naukowych, vol. III. Ed. Maciejewska A. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej.
- Karta Ateńska*. Postanowienia konferencji w Atenach w 1931 r. [*Athens Charter*], [w:] *Vademecum Konserwatora Zabytków*, Międzynarodowe Normy Ochrony Dziedzictwa Kultury. Red. Szmygin, B. (2015). (s. 27 - 30): Warszawa: Polski Komitet Narodowy ICOMOS.

Karta Florencka, Międzynarodowa Karta Ogrodów (1981) [*The Florence Charter*], [w:] *Vademecum Konserwatora Zabytków, Międzynarodowe Normy Ochrony Dziedzictwa Kultury* (2015). (Red.) Szmygin B. (s. 81-84): Warszawa: Polski Komitet Narodowy ICOMOS.

Karta Krakowska. Pryncypia konserwacji i restauracji dziedzictwa architektoniczno-urbanistycznego (2000) [*The Krakow Charter. Principles of Conservation and Restoration of Architectural and Urban Heritage*], [w:] *Międzynarodowe teksty doktrynalne ochrony i konserwacji zabytków* (2023). (Red.) Szmygin B. (s. 174-177): Lublin-Warszawa: Wyd. Politechniki Lubelskiej, ICOMOS Polska.

Karta Ochrony Fortyfikacji (2021) [*Fortification Protection Charter*]. <https://www.icomos-poland.org/pl/struktura-organizacyjna/komisja-architektury-militarnej/359-karta-ochrony-fortyfikacji-18-maja-2021-r.html>, accessed: 25.08. 2024.

Karta Waszyngtońska. Międzynarodowa Karta Ochrony Miast Historycznych (1987) [*Charter for the Conservation of Historic Towns and Urban Areas (Washington Charter 1987)*]. <https://www.icomos-poland.org/pl/dokumenty-doktrynalne.html>, accessed: 18.08.2024.

Karta Wenecka. Międzynarodowa Karta Konserwacji i Restauracji Zabytków i Miejsc Zabytkowych (1964) [[*International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites (The Venice Charter. 1964)*], https://openarchive.icomos.org/id/eprint/3284/1/Venice_Charter_POL_1966_translation.pdf], accessed: 19.08.2024.

Konwencja Rady Europy o Wartości Dziedzictwa Kulturowego dla Społeczeństwa [*Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society*] (2005).

Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego (1972). (Dz. U. z 1976 r. nr 32 poz. 190) [*The World Heritage Convention, formally the Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*].

Karta Zabytkowych Krajobrazów Kulturowych – propozycja [*Charter of Historic Cultural Landscapes – proposal*], Konsultacje - <https://www.icomos-poland.org/pl/struktura-organizacyjna/komisja-teorii-konserwatorskiej/500-konsultacje-karta-zabytkowych-krajobrazow-kulturowych.html>, accessed: 10.08.2024.

Kochel L. (2023). *Planowanie krajobrazu Berlina*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.

Molski P., Głuszek C., Klupsz L., Narębski L., Pałubska K., Środulska-Wielgus J., Wielgus K. (2021). *Dziela budownictwa obronnego – wytyczne*. <https://nid.pl/wp-content/uploads/2021/12/Dziela-budownictwa-obronnego-wytyczne.pdf>, accessed: 25.08. 2024.

Myczkowski Z., Marcinek R. (2003), Prof. zw. dr hab. inż. Janusz Bogdanowski, *Wiadomości Konserwatorskie* 13/2003, (s. 102 – 103).

Myczkowski R., Marcinek A., Siwek A. (2017). *Park kulturowy jako forma ochrony krajobrazu kulturowego (historycznego)*, Kraków: OT NID, <https://samorzad.nid.pl/wp-content/uploads/2021/05/park-kulturowy-jako-forma-ochrony-krajobrazu-kulturowego.pdf>, accessed: 10.08. 2024.

- Myga-Piątek U. (2012). *Krajobrazu kulturowe. Aspekty ewolucyjne i typologiczne*. Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Niedźwiecka-Filipiak I. (2009). *Wyróżniki krajobrazu Polski południowo-zachodniej*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu.
- Niedźwiecka-Filipiak I. (2024). Landscape Distinguishing Marks method (LDM) as a tool for protecting and shaping rural landscapes./ Metoda Wyróżników Krajobrazu (MWKraj) jako narzędzie ochrony i kształtowania krajobrazu wiejskiego. *Teka Komisji Urbanistyki i Architektury O/PAN w Krakowie, TOM SPECJALNY. LII/1*, (s. 545-568).
- Niedźwiecka-Filipiak I., Ozimek P., Akincza M., Kochel L., Krug D., Sobota M., Tokarczyk-Dorociak K. (2019). *Rekomendacje w zakresie prowadzenia analiz krajobrazowych na potrzeby wyznaczania stref ochrony krajobrazu*. Warszawa: Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska.
- Ozimek A. (2019) *Miara krajobrazu: obiektywizacja oceny widoków i panoram wspomagana narzędziami komputerowymi*. Kraków: Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej.
- Polska Wieś 2024. Raport o stanie wsi. 20 lat w Unii Europejskiej*. (2024). (Red.) Poczta W., Hałasiewicz A. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- Raszeja E. (2022). Chapter 11. Tożsamość krajobrazowa i przestrzenna polskiej wsi - koncepcja i rzeczywistość, [w:] *Polska Wieś 2022. Raport o stanie wsi*. (Red.) Wilkin J., Hałasiewicz, A. (s. 187-203). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- Raszeja E., Szczepańska M., Gałęcka-Drozda A., de Mezer E., Wilkaniec A. (2022). *Ochrona i kształtowanie krajobrazu kulturowego w zintegrowanym planowaniu rozwoju*. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
- Sieć najciekawszych wsi*, <http://siecnajciekawszychwsi.pl/12/2/o-sieci.html>, accessed: 2.06.2024.
- Sikora D., Kaczyńska M. (2022). The Cultural Ecosystem Services as an Element Supporting Manor Landscape Protection, *Sustainability* 14 (13), (s. 1-33), DOI:10.1080/13574809.2020.1861931.
- Sikora D., Kaczyńska M (2021). Landscape in transition: the case of the Royal Axis in Wilanów, *Journal of Urban Design* 26 (4), (s. 467-495), DOI:10.1080/13574809.2020.1861931.
- Szmygin B. (2020) System ochrony zabytków w Polsce – próba diagnozy, [w:] *System ochrony zabytków w Polsce – analiza, diagnoza, propozycje*. Warszawa, Lublin: Polski Komitet Narodowy ICOMOS, Biuro Stołecznego Konserwatora Zabytków Urzędu Miasta Stołecznego, Politechnika Lubelska, (s. 7-16).
- Szmygin B. (2020). Ewolucja założeń ochrony zabytków - przykład miast Światowego Dziedzictwa UNESCO. *Ochrona Dziedzictwa Kulturowego* (9), (s. 129-140), DOI 10.35784/odk.2406.
- Szmygin B. (2023). *Międzynarodowe teksty doktrynalne ochrony i konserwacji zabytków*. Lublin-Warszawa: Wyd. Politechniki Lubelskiej.
- Taylor K., Lennon J. (2012). *Managing Cultural Landscapes*. London, New York: Routledge. Francis and Taylor Group.

Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody, (Dz. U. 2004 Nr 92 poz. 880 ze zm.) [Law on Natural Protection].

Ustawa z dnia 12 maja 2022 r. o ratyfikacji Konwencji ramowej Rady Europy o wartości dziedzictwa kulturowego dla społeczeństwa, sporządzonej w Faro dnia 27 października 2005 r., (Dz. U. 2022 poz. 1288) [Law on ratification of the Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society (Faro Convention, 2005)].

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, (Dz. U. 2003 Nr 162 poz. 1568, ze zm.) [Law on Protection and Care of Monuments].

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, (Dz. U. z 2024 r. poz. 1130.) [Law on Spatial Planning and Development].

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu (Dz. U. z 2015 r. poz. 774, ze zm.) [Law on Amending Certain Laws in Connection with Strengthening Landscape Protection Tools].

Waloryzacja zabytkowego zasobu wsi województwa opolskiego cele, metody, praktyka, https://ksow.pl/files/Bazy/Biblioteka/files/OPOLSKIE-WALORYZACJA_WSI.pdf, accessed: 2.06.2024.

Woźniak Ł., Woźniak A. (2021). *Analiza wartości zabytkowych terenu Parku Kulturowego ulicy Piotrkowskiej w Łodzi. Opracowanie identyfikujące i waloryzujące elementy krajobrazu kulturowego*, materiał niepublikowany, [w]: Archiwum Architekta Miasta Łodzi.

Woźniak Ł. (2018). Znaczenie architektonicznego i urbanistycznego dziedzictwa dla społeczeństwa, [w:] *Samorząd terytorialny, architektura, dzieła sztuki, prawo*. (Red.) Dobosz P., Górny W., Mazur A., Mazurek B., Kozień A., (s. 279-299). Kraków: Studio Cubus.

Wytyczne operacyjne do realizacji Konwencji Światowego Dziedzictwa (2012) [*The Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*], https://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Konwencje__deklaracje_raporty/Wytyczne_Operacyjne_do_realizacji_Konwencji_Swiatowego_Dziedzictwa_UNESCO_-_2012_1_.pdf, accessed: 18.08.2024.

Zachariasz A. (2022). Greenery design in areas under heritage conservation, on the example of selected Krakow sites. *Space & Form | Przestrzeń i Forma* (50), (s. 289-314). DOI: 10.21005/pif.2022.50.D-01.

Zalecenia UNESCO w sprawie historycznego krajobrazu miejskiego (2011) [*Recommendation on the Historic Urban Landscape*], https://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Rekomendacje/Zalecenie_w_sprawie_krajobrazu_miejskiego.pdf, accessed: 10.08.2024.